

José Esquinas: “Conservar la biodiversitat és car, però no conservar-la encara ho és més”

Exsecretari i impulsor del Tractat Internacional sobre Recursos Fitogenètics, premi Guardià de la Biodiversitat 2009

AUTOR: ALBA GROS

Entre els anys 1978 i 2007, José Esquinas va estar treballant a la FAO impulsant acords sobre biodiversitat agrícola. El seu llegat més important és el Tractat Internacional de Recursos Fitogenètics per a l'Alimentació i l'Agricultura, del qual va ser secretari. La seva vida l'ha portat a moure's per tot el món i a conèixer les reivindicacions dels països del Sud i dels països del Nord. *Agrocultura* ha conversat amb ell aprofitant la seva assistència al I Seminari Internacional sobre Agrobiodiversitat organitzat pel Consorci Universitat Internacional Menéndez Pelayo de Barcelona.

Des de la FAO, s'han posat números al desgast de la biodiversitat?

Segons la FAO, al llarg de la història de la humanitat hem utilitzat 8.000 espècies diferents i ara només en cultivem entre 120 i 150. Entre elles, només 12 aporten el 80% de les calories de l'alimentació mundial; les més importants són el blat, l'arròs, el blat de moro i la patata. Paral·lelament hi ha hagut una pèrdua important de varietats. La Revolució Verda va duplicar i triplicar la producció d'aliments però amb un cost important: la pèrdua de la biodiversitat. Quan la població era sobretot rural, la diversitat intraespecífica¹ i fins i tot intravarietal² de les plantes donava estabilitat en la producció perquè unes aguantaven el fred, les altres la sequera, d'altres certes malalties, etc. Però amb la industrialització de l'agricultura ja no cal l'estabilitat en la producció sinó uniformitat, producció massiva. A partir d'aquesta nova necessitat, els tècnics i els científics acaparen la millora genètica que abans feia el pagès. Resultat: més producció però també més homogeneïtat.

Al mateix temps hem de tenir en compte que hi ha processos històrics i culturals que hi han ajudat. Per exemple, abans de la colonització ibèrica, a la regió andina els cultius importants com la quinoa i l'amarant estaven lligats a les deïtats. Però van arribar altres Déus i van arribar altres cultius. És a dir, es va donar una colonització nutritiva, vinculada a tradicions populars que es fan visibles en dites com “Con pan y vino se anda el camino”; “Es tan pobre que no tiene ni para pan”. Des d'aleshores ens entestem a cultivar blat a la regió andina on altres espècies locals tenen un rendiment molt més elevat.

La seva feina a la FAO l'ha portat per tot el món. Què n'ha après de les comunitats camperoles més lligades a la terra?

Em vaig adonar que hi ha un lligam intens en

tre biodiversitat cultivada i biodiversitat cultural amb els coneixements tradicionals que comporta. Aquests coneixements, en general, es mantenen en les llengües locals, per tant, si perds la llengua, perds la informació. Per exemple, un grup d'experts occidentals va avaluar diferents varietats de melca recollides en un banc de germoplasma etiòp. Com que els estudiosos no entenen ni els símbols ni l'idioma amhàric amb què estaven etiquetades les llavors, van substituir els noms per números. Després dels estudis, van tornar a Etiòpia i van oferir els resultats al banc donant. De totes les varietats, dues d'elles destacaven en propietats per sobre les altres. La persona responsable del banc els va agrair l'esforç però se'l podien haver estalviat perquè el nom de les varietats en amhàric ja significava que eren les millors: “per què volem el blat?” i “més bo que la llet i la mel”.

Qualsevol pèrdua de biodiversitat és robar als nostres fills els recursos per fer front a les necessitats futures

Un bon exemple que és tan important la llavor com el saber del donant o l'informador.

Efectivament. En el marc d'una prospecció de quinoa a Bolívia vam topar amb un pagès que ens va mostrar una varietat negra que tenia un aspecte malaltís i que, d'entrada, no hauríem recollit. Però segons ell, l'aspecte era el normal d'aquella varietat i altres pagesos de la vora que cultivaven la

1. Fa referència a la multitud de varietats que una mateixa espècie pot incloure.

2. Fa referència a la heterogeneïtat dins una mateixa varietat.

En José Esquinas va néixer a Ciudad Real el 1945. Volia ser metge, però els set anys de carrera i el cost extra dels llibres el van decantar per agronomia, que va estudiar a la Universitat de Madrid. El seu pare, pagès, per mantenir-lo aferrat a la terra el feia treballar al camp durant els estius i ell reconeix que va aprendre més d'ell que no pas de totes les universitats. La feina agrícola li va donar paciència, li va ensenyar que qui sembra recull –“molt útil per al món de les idees”-, que el més car no és el que et fa més feliç, la importància del treball en equip i que a vegades les coses surten bé i a vegades no. En definitiva, tal i com ell mateix reconeix, el va fer tocar de peus a terra. Actualment és director de la Càtedra de la Universitat de Còrdova d'Estudis sobre Fam i Pobresa i es dedica a la difusió de la importància dels recursos genètics mentre gaudeix d'una excedència de la Universitat de Madrid per paternitat.

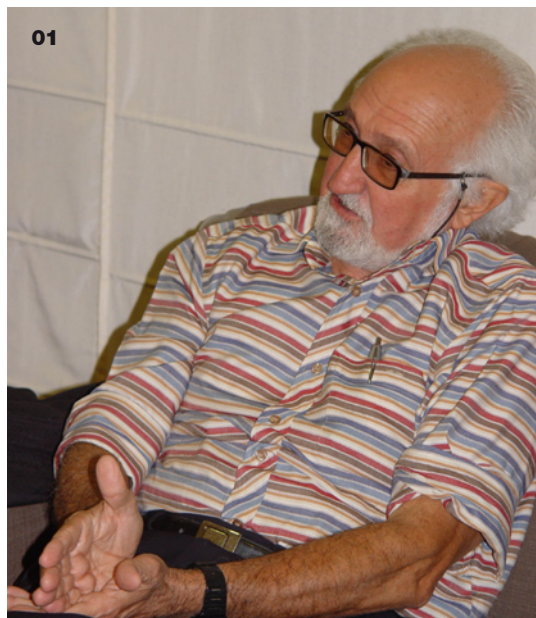
mateixa quinoa negra ens van explicar que tot i ser menys productiva era molt bona per als tuberculosos. Les anàlisis posteriors van confirmar que tenia una quantitat de determinats aminoàcids que pràcticament eren nuls en la quinoa groga i un 20% més de proteïnes que en la resta de varietats.

D'on procedeixen la major part de les plantes agrícoles que utilitzem actualment?

Els principals centres de biodiversitat de les plantes cultivades estan, en general, en països en vies de desenvolupament. En aquest sentit, el Nord depèn molt més del Sud que a l'inrevés. De fet, la interdependència mitjana europea és de més del 80% per als cultius més importants; la mitjana espanyola es situa lleugerament per sota. Als Estats Units aquesta interdependència està quantificada en un 90% de mitjana.

Quin significat té aquesta interdependència?

Es veu clar en el següent exemple: el 1845, el míldiu atacà totes les patateres d'Europa. A Irlanda, aquest cultiu era un puntal molt important de l'alimentació a l'illa i la pèrdua de les collites va fer que la tercera part de la població (més de dos milions de persones) morís de gana o emigrés als Estats Units. La solució es va trobar en patates

01. José Esquinas en l'hotel d'Olot on va fer estada. A.G.

que es conreenaven a Llatinoamèrica, ja que algunes varietats presentaven resistència al fong.

Quan es fa prospecció i conservació de la biodiversitat agrícola, davant de la multitud de varietats que podem trobar, com escollim el que preservem i el que no?

Explicaré un altre cas molt il·lustratiu que serveix per respondre aquesta pregunta. Quan els tècnics van començar a afrontar-se al tombat del blat a causa d'un excés de nitrogenat, van haver de recórrer a un blat nan del Japó per aconseguir una canya més baixa que pogués aguantar l'espiga més grossa que havien aconseguit. Aquest sol exemple ens porta a una conclusió molt evident: no hem de fer conservació selectiva, no podem prejudicar i considerar negativa una característica que en el futur pot ser positiva. Certament, conservar la biodiversitat és car, però no conservar-la encara ho és més. Qualsevol pèrdua de biodiversitat és robar als nostres fills els recursos per fer front a les necessitats futures.

Quan va començar el treball de la FAO en recursos genètics?

El 1971, el fong *Helminthosporium maydis* afecta el Sud dels Estats Units i fa que es perdi el 50% de la collita de blat de moro (constituïda per híbrids molts sensibles al fong). En un centre secundari de diversitat biològica a Àfrica s'hi va trobar una varietat amb resistència a aquesta plaga. Fou aleshores quan Estats Units es va adonar de la necessitat de preservar la riquesa genètica dels cultius del món. El 1972, en la 1a Cimera Mundial sobre el Medi Ambient, els països van demanar a la FAO que invertís en recursos genètics i el 1974 es creà el Consell Internacional de Recursos Fitogenètics, finançat amb pressupost complementari del de la FAO aportat pels països desenvolupats. Així és com es van començar a conservar llavors en bancs de germoplasma del Nord.

I els països del Sud quin benefici en treien?

L'any 1979, alguns d'ells van preguntar a la FAO a qui pertanyia el germoplasma conservat en els bancs del Nord però cedit pels països en desenvolupament. La resposta jurídica fou que en absència d'acords específics, el material pertanyia als països on es conservava. També es va qüestionar el fet que després de la millora, les empreses patentaven les noves varietats comercials obtingudes i les tornaven a vendre als països d'origen amb el pagament previ de regalies. Els països rics argumentaven que no podien reconèixer la feina dels obtentors/milloradors perquè es pararia l'avenç tecnològic. D'altra banda, els països del Sud reclamaven també els drets de les seves generacions d'agricultors que havien fet possible les posteriors millores. La discussió sobre els recursos genètics es va polititzar de tal manera que els Estats Units va amenaçar d'abandonar la FAO si la disputa continuava, cosa que finalment no va fer.

Vostè en aquell moment ja estava treballant a la FAO. Com va viure aquesta situació?

Jo havia arribat a la FAO amb molta il·lusió perquè per a mi era una manera de contribuir al bé de la humanitat. Un cop allí vaig veure que el tema dels recursos genètics rebia un tractament més polític que científic i que a vegades jo mateix feia observacions inapropiades que no agradaven gens al meu cap directe. Ell considerava que estàvem allí per servir els interessos dels països finançadors, que eren els més desenvolupats

02. José Esquinas fent compres de menjars típics catalans en una botiga d'Olot. **A.G.**

econòmicament però els més pobres en recursos genètics. Em va arribar a prohibir que parlés amb els països del Sud i vaig haver de fer reunions “clandestines” per poder comunicar-m’hi i exposar-los aspectes tècnics i científics dels recursos genètics. En aquestes trobades també hi assistien periodistes que treien a la llum el que jo no podia fer públic obertament. El meu avantatge, respecte a la resta de companys, era que jo en aquell moment no havia de mantenir cap família ni necessitava aferrar-me a aquella feina, ja que estava allí en excedència concedida per la Universitat de Madrid.

On van anar a parar les reunions “clandestines”?

A finals dels anys 70 i primers dels 80, la confrontació entre països era total, però vam aconseguir un acord no vinculant –el Compromís Internacional de Recursos Genètics, signat el 1983–, que ja era un primer pas perquè reconeixia els recursos genètics com a patrimoni de la humanitat. Sorprenentment, el director general de la FAO em va dir que estava molt content de la meua feina i em va oferir de ser el secretari de l’organisme intergovernamental de nova creació Comissió de Recursos Genètics per a l’Alimentació i l’Agricultura “perquè puguis fer a la llum del dia el que has estat fent clandestinament”.

Què va significar aquest compromís?

El compromís va anar avançant amb varies interpretacions negociades pels països a través de la Comissió i que es van concretar en tres annexos. En ells es reconeixia els drets dels agricultors i dels obtentors i es creava un fons econòmic finançat voluntàriament. Però el cert és que no hi arribaven diners i, en tot cas, només procedien d’empreses petites, ONG i donants particulars. L’objectiu del compromís era arribar a un acord vinculant i aquest no va arribar fins anys més tard i encara empès pel Primer Conveni sobre Biodiversitat impulsat pel programa de les Nacions Unides per al Medi Ambient, on es reconeixien les característiques distintives de l’agricultura. A partir d’allí, els països es van veure obligats a renegociar en el si de la Comissió de la FAO l’acord no vinculant del 1983 i fer-ne un tractat vinculant, en harmonia amb el Conveni sobre Biodiversitat però independent. Així fou com es va aconseguir el Tractat Internacional sobre Recursos Fitogenètics, signat el 2001 i que té com a objectius la conservació per a les generacions futures i la utilització àmplia i sostenible dels recursos genètics, la distribució justa i equitativa dels beneficis resultants de la utilització d’aquests recursos i el lliure accés a ells.

A partir d’aleshores va quedar tot solucionat i tothom va estar content?

El Tractat no va entrar en vigor fins el 2004, quan ja l’havien ratificat 55 països. Inclou un sistema multilateral d’accés i distribució de recursos genètics que s’aplica a 64 gèneres que inclouen multitud d’espècies. Qualsevol país signant pot utilitzar els fons relacionats amb aquestes espècies. Entre el 0,5% i l’1% del benefici que treu cada obtentor d’aquell recurs genètic va a parar al fons econòmic, que es fa servir per finançar projectes i activitats en els països en desenvolupament.

Ara sí que es compleix?

Sí, perquè per llei els usuaris estan obligats a informar a la FAO de cada transferència que facin de material genètic i entren a formar part d’una base de dades. Cada país cosignant decideix quines col·leccions inclou en aquest fons de 64 gèneres per a ús de la humanitat.

I com es van escollir els 64 gèneres?

Es van escollir segons la seva importància en la seguretat alimentària mundial i el seu grau d’interdependència. El tef, per exemple, és un cultiu molt important per a Etiòpia i és la base de la seva alimentació, però no ho és per a cap altre país, per tant no es va incloure. I, de fet, l’abril del 2001, quan estàvem tancant negociacions amb 67 gèneres, un conflicte sobre l’ocupació de l’espai aeri de la Xina per part dels Estats Units va enterbolir les converses. El matí següent, els delegats xinesos van retirar la soja del tractat –és el país que en preserva la màxima biodiversitat– perquè els Estats Units és un dels principals productors i dependents. Brasil, que era el segon país més afectat, va retirar el cacahuet, que és un producte d’utilització important per a la Xina. El país asiàtic no es va moure de la seva posició. Les pressions estadounidenques i del Brasil finalment aconseguiren que els països llatinoamericans retinessin el tomàquet, que també és molt important per als xinesos. Però Xina no va cedir en cap moment i per això enlloc de 67 gèneres només n’hi ha 64.

Malgrat tot, la preservació dels recursos genètics no sembla estar apaivagant la fam del món, i mentrestant, la biotecnologia ens arriba com el gran remei que ha de salvar la humanitat.

El que està clar és que els 1.000 milions d’afamats del món es troben sobretot en els països en desenvolupament, rics en recursos genètics. Aquests recursos són la matèria prima o els blocs de construcció sobre els quals s’apliquen les biotecnologies, que són instruments cada vegada més poderosos, però al cap i a la fi instruments que poden posar-se al servei d’objectius molt diversos. La bioètica és clau per decidir els objectius als quals ha de servir la biotecnologia, o sinó ens trobarem com aquell pilot que avisa als passatgers del seu avió: “senyors, ens hem perdut, però no es preocupin perquè portem una velocitat excel·lent”. El que hem de fer és pressionar per anar construint el món que volem i ara ho tenim millor que mai perquè l’accés a la informació és més fàcil, comptem amb ONGs a qui podem donar suport i tenim altaveus per fer-nos sentir. Tal com diu el proverbi: “el que digui que és massa petit per influir és que mai ha dormit amb un mosquit a l’habitació”. ■